

give pre-trial investigation bodies the opportunity to determine the directions of the investigation and establish the circumstances of taking a representative of the authorities or an employee of a law enforcement agency as a hostage.

Attention is drawn to the importance of interaction during the investigation of the seizure of a representative of the authorities or an employee of a law enforcement agency as a hostage, and a list of subjects of interaction is provided.

Keywords: capture, representative of the authorities, law enforcement officer, hostage, methodology, initial and subsequent stages of the investigation, typical investigative situation, main tasks of the investigation.

DOI: 10.33766/2524-0323.101.309-323

УДК: 343.347.2(477)

Шамсутдінов О. В., кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України (м. Київ, Україна)

e-mail: sun091141@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9325-9227>

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЯКІ ПОСЯГАЮТЬ НА БІОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

У статті досліджено нове для вітчизняної кримінально-правової доктрини питання кримінально-правової охорони біологічної безпеки України. Запропоновано авторську концепцію об'єднання в єдину систему кримінальних правопорушень, які посягають на біологічну безпеку України, зокрема суспільні відносини у сфері забезпечення біологічної безпеки України розглядати як родовий об'єкт таких кримінальних правопорушень. Визначено зміст понять «біологічна безпека» та «загрози біологічного походження (біозагрози)». Запропоновано поділяти біозагрози за спрямованістю на непосредні та опосередковані. Окреслено види людської діяльності, яка є біологічно небезпечною, та сформульовано визначення кримінальних правопорушень проти біологічної безпеки.

Вироблено єдиний критерій – створювану протиправним діянням загрозу біологічного походження для об'єкта кримінально-правової охорони, на підставі якого виокремлено в Особливій частині Кримінального кодексу України конкретні склади кримінальних правопорушень, котрі можна віднести до посягань на біологічну безпеку України. Відповідно до спрямованості біозагроз посягання на біологічну безпеку України згруповано у кримінальні правопорушення, що формують непосредні біозагрози (ст.ст. 236; 237; 239; 241; 242; 243; 253; 261; 440; ч. 2 ст. 268 КК України). Кожну групу кримінальних правопорушень проти біологічної безпеки, залежно від характеру посягань, умовно поділено на три підгрупи, проаналізовано їх склади. Наведені авторські визначення понять «зараження» і «забруднення».

Висловлено застереження, що з усіх виділених кримінальних правопорушень лише деякі є безумовними посяганнями на біологічну безпеку України, а решта поєднують у собі суспільно небезпечний вплив на людину чи довкілля за допомогою як

біологічних, так і фізичних, хімічних та інших чинників. Зроблено висновок, що Кримінальний кодекс України не забезпечує повною мірою кримінально-правову охорону суспільних відносин у сфері забезпечення біологічної безпеки України, запропоновано конкретні напрямки криміналізації небезпечних генетичних маніпуляцій, що створюють біологічні загрози.

Ключові слова: біобезпека, біозагроза, біологічний патогенний агент, біологічна зброя, порушення правил, бланкетна норма, зараження, забруднення, біота.

Постановка проблеми. Глобальний вплив пандемії COVID-19, викликаної мікроорганізмом SARS-CoV-2, на життєдіяльність як окремих держав, так і людства в цілому, засвідчив той факт, що поряд із проблемами енергетичної, продовольчої та екологічної безпеки першочергового значення сьогодні набуває питання забезпечення біологічної безпеки. Серед іншого актуалізація загроз біологічного характеру обумовлена бурхливим розвитком біотехнології і мікробіології, найсучасніші досягнення яких можуть бути використані для створення і цілеспрямованого застосування біологічної зброї, а також стати причиною біологічної катастрофи внаслідок неконтрольованого поширення продуктів таких технологій.

Розуміючи транскордонний характер указаних біологічних загроз, світове співтовариство в рамках відповідних міжнародно-правових договорів активно запроваджує механізми контролю за поведінням із біопатогенними агентами та обігом живих змінених (трансгенних) організмів. Одним із таких механізмів є вжиття державами-учасницями необхідних заходів із забезпечення дотримання вимог, встановлених Конвенцією про заборону розробки, виробництва й накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (1972), а також Конвенцією про охорону біологічного різноманіття (1992), зокрема впровадження відповідних норм до національних кримінальних законів.

Проблема полягає в тому, що біологічна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони до сьогодні не розглядалася, а отже, будь-який доктринальний підхід до правової характеристики злочинів, що посягають на біобезпеку України, відсутній. Чинні кримінально-правові норми містять здебільшого фрагментарні ознаки посягань на біологічну безпеку, вони розпорошені по різних розділах Особливої частини КК України, що значно знижує рівень кримінально-правової охорони суспільних відносин у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кримінально-правовій доктрині наявні окремі спроби об'єднати в єдині системи кримінальні правопорушення, що посягають на безпеку людини або довкілля. Так Є. В. Фесенко ґрунтовно дослідив систему *злочинів проти здоров'я населення*, передбачених розділом XIII Особливої частини КК України [1]. До системи цих злочинів науковець запропонував віднести, крім того, діяння, що сприяють поширенню серед населення епідемічних та інших заразних захворювань (ст.ст. 130, 131, 133 КК України), а також порушення правил виробництва, зберігання та реалізації продуктів харчування та неякісних ліків. О. П. Литвин відстоював ідею об'єднання низки кримінальних правопорушень проти екологічної та громадської безпеки,

безпеки виробництва та здоров'я населення, передбачених розділами VIII, IX, X і XIII Особливої частини КК України (ст.ст. 236-244, 251-253, 255-270, 274, 275, 305-327), в одному розділі КК про *злочини проти загальної безпеки* та, відповідно, одним спільним родовим об'єктом [2]. Особливістю зазначених злочинів науковець вказував наявність у їх складах обов'язкової об'єктивної ознаки – джерел підвищеної небезпеки або загальнонебезпечних предметів (зброї, ядерних та радіоактивних матеріалів, їх відходів, вибухових, сильнодіючих, отруйних, наркотичних, психотропних, біологічних речовин тощо). В. К. Матвійчук, досліджуючи систему кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, запропонував змінити назву розділу VIII Особливої частини КК України на «*Злочини проти навколишнього природного середовища*» та перенести до нього склади злочинів, передбачені ст.ст. 268 і 326, оскільки вони відносяться, відповідно, до забруднення навколишнього природного середовища та природної речовини [3]. Своєю чергою, Ю. А. Турлова при визначенні системи *екологічних злочинів* включила до неї, крім кримінальних правопорушень проти довкілля, також злочини міжнародного характеру, що посягають на екологічну безпеку людства (ст. 441 КК України), злочини у сфері ядерної та радіаційної безпеки (ст.ст. 265, 265-1, 267-1, 274 КК України), злочини у сфері поводження з відходами (ст. 268 КК України), злочини у сфері біологічної безпеки (ст. 326 КК України) [4]. Водночас, окрім запропонованої архітектури системи екологічних злочинів, ані власного підходу до розуміння біологічної безпеки, ані кримінально-правової характеристики відповідних злочинів дослідниця не наводить.

Як бачимо, дослідження згаданих науковців спрямовані дещо в інших напрямках, беруть за основу інші критерії для групування кримінальних правопорушень, не враховують сучасних біологічних загроз та новітніх досягнень біотехнології, які суттєво впливають і надалі впливатимуть на розвиток суспільних відносин.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення системи кримінальних правопорушень, вчинення яких завдає шкоди суспільним відносинам у сфері забезпечення біологічної безпеки України. Для досягнення поставленої мети автором сформульовано такі *завдання*: з'ясувати сутність загроз біологічного походження, які слугують основним критерієм віднесення протиправних посягань до кримінальних правопорушень проти біологічної безпеки України; виокремити в Особливій частині Кримінального кодексу України кримінальні правопорушення, які відповідають зазначеному вище критерію, та згрупувати їх залежно від особливостей біозагроз та характеру посягань; проаналізувати склади визначених кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід зазначити, що «біологічна безпека» – порівняно нове поняття для правового поля України й зовсім невідоме для вітчизняного кримінального закону. Водночас такий стан справ вимагає змін, адже загрози біологічного характеру, пов'язані з цілеспрямованим або необережним поширенням небезпечних інфекційних хвороб, протиправним використанням біологічних патогенних агентів і досягнень сучасної біотехно-

логії, у тому числі біологічної зброї, становлять не меншу суспільну небезпечність, ніж загрози від незаконного обігу чи поводження зі звичайною зброєю, вибуховими, радіоактивними, токсичними, наркотичними, психотропними, іншими сильнодіючими чи отруйними речовинами. Останнім часом усе людство мало можливість переконаватися, що інфекційні захворювання є реальною загрозою сучасному суспільству: вони здатні прямо та опосередковано впливати на якість і тривалість життя всього людства.

Очевидно, що діяння, які несуть у собі зазначену суспільну небезпечність, повинні бути охоплені відповідними кримінально-правовими нормами. На думку автора, суспільні відносини у сфері забезпечення біологічної безпеки мають бути окремим об'єктом кримінально-правової охорони. Тобто посягання на біологічну безпеку України цілком логічно об'єднати спільним об'єктом кримінального правопорушення, зокрема родовим або видовим.

Перш ніж вести мову про конкретні посягання на біологічну безпеку України, доцільно передусім з'ясувати зміст цього системоутворюючого поняття.

За результатами аналізу наявних у науковій літературі та чинному законодавстві України визначень біологічної безпеки автором констатується єдність доктринальних підходів щодо віднесення біологічної безпеки до складових екологічної безпеки, яка своєю чергою є частиною національної безпеки. За таких умов під *біологічною безпекою* пропонується розуміти сукупність умов довкілля, прийнятних для життєдіяльності біоти (живих організмів біосфери), зокрема повноцінного функціонування та розвитку людини як біологічного організму, які контролюються нею шляхом вжиття комплексу заходів (нормативно-правових, організаційних, інженерно-технічних, медико-біологічних, економічних, контрольних, інформаційно-просвітницьких та інших), спрямованих на відвернення, нейтралізацію або мінімізацію загроз біологічного походження [5].

Досліджуючи зміст поняття біологічної безпеки, вочевидь, необхідно зупинитися на сутності загроз біологічного походження або біозагроз. Так у рішенні РНБО України «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту» (2021) зміст біобезпеки безпосередньо пов'язується із загрозами біологічного походження, зумовленими ймовірними негативними наслідками розвитку сучасних біотехнологій та синтетичної біології; поширенням інвазійних чужорідних видів, які негативно впливають на біорізноманіття; активізацією епідемічного процесу та глобальним поширенням нових, повернення старих і таких, що знову виникають, нозологічних форм інфекційних і паразитарних хвороб; неконтрольованими транскордонними переміщеннями тварин та інфікованої тваринницької сировини і продукції; проявами біотероризму та іншим протиправним використанням небезпечних біологічних агентів і продуктів синтетичної біології; відсутністю чітких правил під час роботи з небезпечними біологічними агентами тощо [6].

Отже, *біозагрози* можна визначити як реально чи потенційно існуючі можливості негативного впливу патогенних мікро- чи макроорганізмів, інших біологічних агентів на біоту. Діючим чинником біозагроз при цьому є природні

або модифіковані біологічні агенти, здатні викликати захворювання, функціональні розлади, хромосомні чи генні мутації, інші порушення геному або загибель біоти.

Унаслідок протиправних посягань на біологічну безпеку виникає високий ризик негативного впливу біологічних патогенних агентів, зокрема заподіяння шкоди живій речовині біосфери (життю та здоров'ю людини, її майбутнім поколінням; біоті: рослинам, тваринам, у тому числі сільськогосподарським). Посягання на біологічну безпеку так чи інакше знижують її рівень та, залежно від свого характеру й спрямованості, створюють реальні чи потенційні біозагрози.

Зазначимо, що за спрямованістю біозагрози можуть бути двох видів: 1) безпосередніми щодо живої речовини біосфери й 2) опосередкованими об'єктами довкілля щодо життя та здоров'я людей, сільськогосподарських та диких тварин, рослин тощо. Це дозволяє розрізнити біозагрози першого і другого порядків. Біозагрози *першого порядку* характеризуються станом, за якого існує можливість негативного впливу небезпечних біотичних факторів на об'єкти живої природи, обумовленого стихійними природними явищами і процесами або *біологічно небезпечною діяльністю людини*. Біозагрози *другого порядку* характеризуються станом, за якого існує ймовірна можливість негативного впливу біологічно ураженого довкілля на живі природні об'єкти і людину, її життя та здоров'я.

У контексті нашого дослідження доцільно окреслити види людської діяльності, яка є біологічно небезпечною. Дослідники відповідної сфери до таких відносять: діяльність у сфері мікробіологічних лабораторних досліджень, виробництва мікробіологічної продукції; діяльність у галузі біотехнологій (генетично-інженерна діяльність, введення в обіг генетично модифікованих організмів та продукції, виробленої з їх використанням); діяльність у сфері поводження з відходами біологічного походження; певні види діяльності в агропромисловому секторі (селекція рослин; поводження з біологічними агентами захисту рослин; тваринництво, птахівництво, рибництво; інтродукція чужорідних видів фауни та флори тощо); харчова промисловість; медицина і медична промисловість (розробка і застосування мікробіологічних, біотехнологічних препаратів; використання мікроорганізмів; поводження з біологічними патогенними агентами; утримання банків мікроорганізмів; переливання крові та її препаратів; біомедичні дослідження з клонування людини тощо); діяльність щодо розробки та застосування біологічної зброї [7, с. 478; 8, с. 273-275].

Очевидно, що це не вичерпний перелік видів біологічно небезпечної діяльності людини. Але у визначених сферах найвірогідніше можуть вчинятися посягання на біологічну безпеку.

Зважаючи на викладене, *кримінальними правопорушеннями проти біологічної безпеки* слід вважати такі передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні винні діяння, вчинені суб'єктами цих кримінальних правопорушень, які посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення прийнятних для життєдіяльності біоти умов довкілля, зокрема створюють біозагрози та завдають чи можуть завдати цим відносинам істотної шкоди.

За таких умов основним критерієм віднесення кримінальних правопорушень до таких, що посягають на біологічну безпеку, слід вважати створювану протиправним діянням загрозу біологічного походження для об'єкта кримінально-правової охорони.

За вказаним критерієм автором виокремлено в Особливій частині Кримінального кодексу України такі склади кримінальних правопорушень, що *створюють безпосередні біозагрози*: «диверсія» (ст. 113), «зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» (ст. 130), «неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» (ст. 131), «зараження венеричною хворобою» (ст. 133), «незаконне проведення дослідів над людиною» (ст. 142), «порушення законодавства про захист рослин» (ст. 247), «порушення ветеринарних правил» (ст. 251), «порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням» (ст. 325), «порушення правил поведіння з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» (ст. 326), «застосування зброї масового знищення» (ст. 439), «екоцид» (ст. 441).

До кримінальних правопорушень, що *створюють опосередковані біозагрози*, автором віднесено такі: «порушення правил екологічної безпеки» (ст. 236), «невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення» (ст. 237), «забруднення або псування земель» (ст. 239), «забруднення атмосферного повітря» (ст. 241), «порушення правил охорони вод» (ст. 242), «забруднення моря» (ст. 243), «проекування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» (ст. 253), «напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення» (ст. 261), «незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини» (ч. 2 ст. 268), «розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення» (ст. 440).

Зазначені суспільно небезпечні діяння розміщені в шести розділах Особливої частини КК України, а найбільша кількість – у розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля», що є цілком зрозумілим, адже біологічна безпека, як зазначалось вище, є частиною екологічної безпеки. Попри таке розпорошення відповідних кримінально-правових норм по вітчизняному кримінальному закону, їх можна розглядати в певній системній єдності, зважаючи на спрямованість передбачених ними посягань.

Слід враховувати, що загрози, які створюються більшістю зазначених посягань, мають не тільки біотичну, але й іншу природу. Тобто вітчизняний законодавець об'єднав у диспозиціях відповідних кримінально-правових норм протиправне створення можливостей небезпечного впливу на біоту як біологічних патогенних агентів, так і радіоактивних, хімічних, вибухонебезпечних та інших речовин. Наприклад, у ст. 440 КК України передбачено кримінально-правову заборону розроблення, виробництва, придбання, зберігання, збуту, транспортування не тільки біологічної, але й хімічної та ядерної зброї. За таких умов при наданні кримінально-правової характеристики складам правопорушень, які

входять до системи протиправних посягань на біологічну безпеку України, автор концентруватиме увагу на їх конструктивних ознаках лише в тій частині, котра відноситься до загроз біологічного походження.

Першу групу кримінальних правопорушень проти біологічної безпеки, що створюють безпосередні біозагрози, можна умовно поділити, залежно від характеру посягання, на такі три підгрупи:

1) застосування біологічної зброї (біологічних патогенних агентів) з метою масового ураження людей чи інших представників біоти (ст.ст. 113, 439, 441 КК України);

2) свідоме зараження особи збудником інфекційної хвороби, іншими біологічними патогенними агентами (ст.ст. 130, 133, 142 КК України);

3) порушення правил, норм або професійних обов'язків, що спричинило зараження біологічними патогенними агентами людей чи інших представників біоти (ст.ст. 131, 247, 251, 325, 326 КК України).

Перша підгрупа суспільно небезпечних посягань на біологічну безпеку України є особливо тяжкими злочинами. З об'єктивної сторони вони характеризуються активними діями, склади (прості) кримінальних правопорушень – формальні, крім складу екоциду (ст. 441), який може бути як класичним матеріальним, так і деліктом створення небезпеки (в останній формі). Для цього складу злочину конструктивною ознакою є предмет (рослинний або тваринний світ, атмосфера або водні ресурси), а для складу, передбаченого ст. 439 КК України, – знаряддя злочину (біологічна зброя як складова зброї масового знищення) [9, с. 198]. Біологічна зброя, біопатогени чи інфіковані ними об'єкти (макроорганізми, їжа, речі тощо) є засобом або знаряддям вчинення *біодиверсії* (диверсії у формах дій, спрямованих на масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій), хоча в диспозиції ст. 113 КК України прямої вказівки на них немає. Злочини першої підгрупи із суб'єктивної сторони характеризуються умисною формою вини, однак мета (ослаблення держави) є обов'язковою ознакою лише для складу біодиверсії. Суб'єкт зазначених злочинів – загальний, при цьому для суб'єкта біодиверсії встановлено знижений вік кримінальної відповідальності.

Друга підгрупа посягань на біологічну безпеку (прості склади) є нетяжкими злочинами. Для їх складів конструктивною об'єктивною ознакою є потерпілий – будь-яка фізична особа. Об'єктивна сторона цих злочинів полягає у вчиненні дій, які призводять до зараження іншої особи. *Зараження* можна визначити як потрапляння збудника небезпечного захворювання (біологічного патогенного агента) в організм людини. Способи зараження можуть бути різними: ставеним шляхом, побутовим шляхом (через поцілунки, контакт з інфікованими предметами гігієни), парентеральним шляхом (проколи інфікованими голками, подряпини, укуси інфікованою особою), перинатальним шляхом (від матері до дитини при вигодовуванні грудним молоком); операційним шляхом (переливання крові, пересадка органів і тканин, штучна інсемінація) тощо [10, с. 8, 13]. Зараження іншої особи інфекційною хворобою автор розглядає як суспільно небезпечний наслідок, отже, за конструкцією складу розглядувані злочини відносяться до матеріальних (чч. 2-4 ст. 130, ст. 133) та деліктів створення небезпеки

(ч. 1 ст. 130, ст. 142). Зазначені злочини із суб'єктивної сторони характеризуються виною у виді прямого (ч. 4 ст. 130, ст. 142) та евентуального умислу або кримінальної протиправної самовпевненості (чч. 1-3 ст. 130, ст. 133) [11, с. 319-320]. Суб'єкт розглядуваних злочинів спеціальний: особа, яка є носієм патогенного мікроорганізму і знає про це (ст. 130, 133), або медичний чи фармацевтичний працівник (ст. 142) [12, с. 271].

Криміналізація *третьої підгрупи* посягань на біологічну безпеку України обумовлена масштабами наслідків, які ці кримінальні правопорушення можуть потягти за собою. Йдеться про поширення епідемій, епізоотій, епіфітотій, пов'язану з ними масову загибель людей, інших представників біоти, відчутні економічні збитки. З об'єктивної сторони ці нетяжкі злочини та кримінальні проступки характеризуються діями або бездіяльністю, які полягають у порушенні професійних обов'язків або правил у тій чи іншій сфері біологічної безпеки, суспільно небезпечними наслідками у вигляді зараження збудниками хвороб людей чи інших представників біоти та причиновим зв'язком між такими діями та наслідками. Однак предмет посягань (рослини, тварини) в диспозиціях відповідних кримінально-правових норм не згадується, а потерпілий (будь-яка фізична особа) як обов'язкова об'єктивна ознака складу кримінального правопорушення безпосередньо вказаний лише в диспозиціях ст.ст. 131 і 326 КК України. Кримінально-правові норми, якими передбачена розглядувана підгрупа посягань, є бланкетними: вимагають звернення до конкретних нормативно-правових актів, які встановлюють відповідні норми, правила, обов'язки. Правопорушення цієї підгрупи за конструкцією простих складів подібні до попередньої: матеріальні, а посягання, передбачені ст.ст. 325, 326 КК України, можуть бути також і деліктами створення небезпеки. Із суб'єктивної сторони зазначені посягання на біологічну безпеку України характеризуються складною формою вини (умисним порушенням правил, норм, обов'язків та необережним ставленням до наслідків) або необережністю у виді кримінальної протиправної недбалості (як до порушення відповідних норм, так і до суспільно небезпечних наслідків) [13, с. 126]. Суб'єкт цих кримінальних правопорушень може бути як загальним (ст.ст. 247, 251, 325), так і спеціальним: медичним, фармацевтичним або іншим працівником (ст. 131); особою, яка відповідно до покладених на неї посадових обов'язків або виробничих (професійних) функцій повинна дотримуватися правил поведіння з біологічними патогенними агентами (ст. 326) [14, с. 42].

Другу групу кримінальних правопорушень у сфері біологічної безпеки, що *створюють опосередковані біозагрози*, також можна умовно поділити на три підгрупи:

1) порушення правил екологічної безпеки, що створило загальні біологічні загрози (ст.ст. 236, 237, 253 КК України);

2) забруднення біологічними патогенними агентами окремих складових біосфери внаслідок порушення спеціальних правил (ст.ст. 239, 241, 242, 243 КК України);

3) незаконне поводження (діяльність) з об'єктами, які містять біологічні патогенні агенти (ч. 2 ст. 268, ст.ст. 261,440 КК України).

«Біологічні» правопорушення першої підгрупи (прості склади) подібні за характером, однак досить неоднорідні за ступенем суспільної небезпечності: це тяжкий (ст. 236) і нетяжкий (ст. 237) злочини та кримінальний проступок (ст. 253). Їх диспозиції бланкетні: з об'єктивної сторони всі вони передбачають діяння, що становлять порушення встановлених нормативно-правовими актами України тих чи інших правил екологічної безпеки – порядку здійснення оцінки впливу на довкілля певних об'єктів (ст. 236), проведення відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення (ст. 237), розробки проектної документації та введення в експлуатацію споруд, які потребують обов'язкових інженерних систем захисту довкілля (ст. 253). Для складів злочинних посягань обов'язковою об'єктивною ознакою є також суспільно небезпечні наслідки у вигляді загибелі людей, біологічного забруднення значних територій тощо та відповідний причинний зв'язок (матеріальні склади), для складу проступку – створення небезпеки біологічної катастрофи, загибелі або масового захворювання населення, інших тяжких наслідків (делікт створення небезпеки). Крім того, конструктивними ознаками є час (ст. 236), місце (ст. 237), предмет (ст. 253) вчинення правопорушення. Із суб'єктивної сторони посягання на біобезпеку цієї підгрупи можуть характеризуватися як умисною, так і необережною, а також складною формами вини, однак прямиї умисел відносно наслідків виключається [3, с. 232]. Суб'єкт – спеціальний: службові та інші особи, на яких покладено відповідні обов'язки (повноваження).

Прості склади другої підгрупи протиправних посягань, що створюють опосередковані біозагрози, є деліктами створення небезпеки. Їх конструктивною ознакою є предмет – абіотичні (неживі) частини довкілля, зокрема: землі всіх категорій (ст. 239); атмосферне повітря (ст. 241); водні об'єкти (ст. 242); води моря (ст. 243). Ці нетяжкі злочини і кримінальні проступки становлять порушення спеціальних правил, тобто їх диспозиції є бланкетними. З об'єктивної сторони вказані кримінальні правопорушення проявляються в *забрудненні* певного компонента довкілля, тобто привнесенні в повітря, землю, воду, море речовин (у нашому випадку – біологічних патогенних агентів), які спричиняють негативні якісні чи кількісні зміни екосфери. Інакше кажучи, такі дії або бездіяльність нерозривно пов'язані із засобами вчинення кримінальних правопорушень – біологічними патогенними агентами, що наявні в речовинах, відходах або інших матеріалах промислового чи іншого виробництва, якими забруднюється та чи інша складова біосфери. Посягання цієї підгрупи визнаються закінченими з того моменту, коли забруднення створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Така біонебезпека має бути не абстрактною, а реальною, очевидною, а негативні наслідки не настають лише завдяки своєчасно вжитим заходам або через інші обставини, які не залежать від волі винної особи [15, с. 231; 16, с. 102]. Із суб'єктивної сторони зазначені посягання на біологічну безпеку України характеризуються складною формою вини (умисним порушенням спеціа-

льних правил та необережним (протиправно самовпевненим) ставленням до наслідків у вигляді створення біонебезпеки) або необережністю у виді кримінальної протиправної недбалості (як до порушення відповідних норм, так і до суспільно небезпечних наслідків). Суб'єкт цих посягань – загальний.

Третя підгрупа злочинів, що створюють опосередковані біозагрози, також є предметними: предмет в них виступає конструктивною об'єктивною ознакою. Ним є об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються біологічні агенти (ст. 261), небезпечні біологічні відходи (ч. 2 ст. 268), біологічна зброя (ст. 440). За конструкцією складу ці злочини є формальними, тобто закінченими вони вважаються з моменту вчинення певних дій: нападу (ст. 261), ввезення в Україну чи транзиту її територією (ч. 2 ст. 268), розроблення, виробництва, придбання, зберігання, збуту, транспортування (ст. 440). Така незаконна діяльність щодо об'єктів, які містять біологічні патогенні агенти, вчиняється з прямим умислом, мета (захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів) є обов'язковою суб'єктивною ознакою лише для складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 268 КК України. Суб'єкт – загальний. Зазначені злочини фактично створюють передумови для вчинення інших посягань на біологічну безпеку України: поширення інфекційних захворювань, забруднення довкілля, застосування біологічної зброї тощо.

Проаналізувавши конструктивні ознаки простих складів кримінальних правопорушень, що посягають на біологічну безпеку України, автор вимушений констатувати, що чинний Кримінальний кодекс України не забезпечує повною мірою кримінально-правову охорону відповідних відносин: спеціальних норм, що криміналізують суспільно небезпечні генетичні маніпуляції, національний кримінальний закон не містить.

Так, чинним законодавством України не передбачена кримінальна відповідальність за вчинення дій, спрямованих на зміну генетичного коду людини. Такі маніпуляції, наприклад, із використанням генетично модифікованих організмів (під виглядом вакцин, інших лікарських препаратів, продуктів харчування, біологічно активних добавок, косметичних засобів тощо), можуть жодним чином не позначитися на житті та здоров'ї людини в традиційному, усталеному розумінні, однак критичним чином вплинути на життя *наступних поколінь*, на існування людини як біологічного виду в майбутньому. Тобто закон залишає поза увагою такий важливий наслідок суспільно небезпечних посягань на біологічну безпеку України як реальну загрозу для генофонду людства взагалі та української нації зокрема.

Успіхи у сфері медичної генетики, зокрема розшифровка геному людини, надають можливість застосовувати генетичну терапію – створювати і вводити в організм людини генетичні конструкції з метою лікування спадкових і хронічних захворювань, патологічних станів. Водночас зазначені технології уможливають також і несанкціоноване втручання в геном пацієнта. Тому будь-яке втручання у геном людини, не пов'язане з лікуванням, потребує криміналізації.

Одним із доволі неоднозначних досягнень генетики стало клонування живих істот, зокрема ссавців. Мають місце також спроби клонувати окремі органи.

В Україні діє Закон «Про заборону репродуктивного клонування людини» [17], який забороняє здійснювати клонування людини, а також ввезення на територію України і вивіз з неї клонованих ембріонів людини. Закон передбачає кримінальну відповідальність за порушення заборони на репродуктивне клонування, однак відповідна норма в КК України відсутня, що становить, на думку автора та інших представників кримінально-правової доктрини, очевидну прогалину в чинному законодавстві [18, с. 447].

Окрім того, новітні досягнення в галузі біотехнології, медичної генетики тощо уможливають створення «гібридів» («хімер») за допомогою генів людини і тварин. На думку автора, такі експерименти не тільки порушують наукову етику, але й створюють реальну загрозу для генофонду людства. Тому вбачається за доцільне встановити кримінально-правову заборону на такі та подібні генетичні маніпуляції.

Висновки. У результаті проведеного дослідження визначено критерій (створювана протиправним діянням загроза біологічного походження), на підставі якого сформовано систему кримінальних правопорушень, які посягають на біологічну безпеку України. Відповідно до спрямованості біозагроз, автором умовно поділено цю систему на посягання, що створюють *безпосередні* (ст.ст. 113, 130, 131, 133, 142, 247, 251, 325, 326, 439, 441 КК України) та *опосередковані біозагрози* (ст.ст. 236, 237, 239, 241, 242, 243, 253, 261, 440; ч. 2 ст. 268 КК України). Для більшості складів посягань на біологічну безпеку України обов'язковою об'єктивною ознакою є предмет або потерпілий. З об'єктивної сторони більшість із них характеризуються діянням, що становить порушення тих чи інших правил біобезпеки, та суспільно небезпечним наслідком у вигляді завдання шкоди біоті в результаті негативного впливу біологічних патогенних агентів або ж створенням небезпеки настання такого наслідку. Диспозиції переважної більшості розглядуваних кримінально-правових норм є бланкетними.

Водночас з усіх виділених автором кримінальних правопорушень лише деякі (ст.ст. 130, 131, 133, 247, 251, 325, 326 КК України) можна беззастережно розглядати як посягання на біологічну безпеку України, адже в респі випадків вітчизняний законодавець поєднав суспільно небезпечний вплив на людину чи довкілля за допомогою як біологічних, так й інших чинників.

Ураховуючи зазначене, а також відсутність норм, що криміналізують суспільно небезпечні генетичні маніпуляції, напрашується висновок про доцільність доповнення Особливої частини КК України розділом «Кримінальні правопорушення проти біологічної безпеки України» із включенням до нього згаданих вище «безумовних» посягань на біологічну безпеку та новел, які встановлюватимуть відповідальність за протиправні генетичні маніпуляції. Однак за таких умов переважна більшість (дві третини) розглянутих у цій роботі посягань на біологічну безпеку України залишатимуться в інших розділах КК, що не сприятиме належній кримінально-правовій охороні відповідних суспільних відносин. Виділення з цієї більшості спеціальних «біологічних» норм вбачається не виправданою, «зайвою» криміналізацією, що не відповідає усталеній прак-

тиці. Отже, очевидно, що за сучасної архітектури Кримінального кодексу України спроби доповнити його окремим розділом про посягання на біологічну безпеку будуть не бездоганними.

Утім, зважаючи на розробку проекту нового Кримінального кодексу України [19], яка наразі активно здійснюється робочою групою у складі Комісії з питань правової реформи, а також на невідповідність чинних кримінально-правових норм сучасним відносинам у сфері біологічної безпеки, зокрема новітнім досягненням біологічної науки й обумовленим ними загрозами біологічного походження, вбачається за доцільне продовжити наукові розвідки в напрямку розробки комплексних законотворчих пропозицій щодо формування окремого розділу, присвяченого кримінальним правопорушенням проти біологічної безпеки України, якій увійде до Особливої частини перспективного кримінального законодавства.

Використані джерела:

1. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: монографія. Київ : Атіка, 2004. 280 с.

2. Литвин О. П. Кримінально-правова охорона екологічної й громадської безпеки та безпеки здоров'я населення України : монографія. Київ : Вид. центр «Промісвіта», 2008. 457 с.

3. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ: Національна академія управління, 2011. 368 с.

4. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. 466 с.

5. Шамсутдінов О. В. Біологічна безпека України: логіко-правове дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Держава і право України в умовах воєнного стану*. 2022. Спец. випуск № 2 (121). С. 66-75. DOI : <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-66-75>. (дата звернення: 27.01.2023)

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту»: Указ Президента України від 17.12.2021 № 668/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 100. Т. 1. Ст. 6588.

7. Біологічна безпека України : монографія / за заг. ред. М. В. Величка, В. Г. Радченка. Київ : Нац. акад. СБУ, 2016. 784 с.

8. Кравчук М. Ю. Правове регулювання біонебезпечних видів діяльності, що пов'язані з інфекційними біологічними ризиками. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 4. Т. 1. С. 271-277. DOI : <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.4-1.45>. (дата звернення: 27.01.2023)

9. Шамсутдінов О. В. Кримінально-правова характеристика зброї масового знищення як конструктивної об'єктивної ознаки складу кримінального правопорушення (статті 439, 440 КК України). *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 189-201. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.18>. (дата звернення: 27.01.2023).

10. Павелко Ю. Р. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із зараженням вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою або

венеричною хворобою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2019. 22 с.

11. Старко О. Л. Суб'єктивні ознаки зараження венеричною хворобою. *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. 2022. № 4. С. 317-320. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.57>. (дата звернення: 27.01.2023).

12. Шопіна Ю. О. Характеристика кримінальної відповідальності медичного або фармацевтичного працівника. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 270-274. DOI : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.45>. (дата звернення: 27.01.2023).

13. Шамсутдінов О. В. Особливості змісту вини в кримінальних правопорушеннях зі складною об'єктивною стороною (статті 272-275, 326 КК України). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 118-129. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.95.118-129>. (дата звернення: 27.01.2023).

14. Салагор І. М. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 326 Кримінального кодексу України. *Юридична Україна*. 2021. № 8. С. 31-43. DOI: [https://doi.org/10.37749/2308-9636-2021-8\(224\)-3](https://doi.org/10.37749/2308-9636-2021-8(224)-3). (дата звернення: 27.01.2023).

15. Федчун Н. О. Особливості кваліфікації та покарання за забруднення моря. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 230-234.

16. Іщенко М. В. Створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля як наслідок забруднення або псування земель. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. № 32. С. 102-105.

17. Про заборону репродуктивного клонування людини : Закон України від 14.12.2004 № 2231-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2005. № 5. Ст. 111.

18. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

19. Діяльність Робочої групи з питань розвитку кримінального права. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/article/diyalnist-robochoyi-grupy-z-pytan-rozvytku-kryminalno-prava-i86>. (дата звернення: 27.01.2023).

References:

1. Fesenko, Ye. V. (2004). *Zlochyny proty zdorov'ia naselennia ta systema zakhodiv z yoho okhorony* : monograph. Kyiv : Atika. [in Ukrainian].

2. Lytvyn, O. P. (2008). *Kryminalno-pravova okhorona ekolohichnoi y hromadskoi bezpeky ta bezpeky zdorov'ia naselennia Ukrainy* : monograph. Kyiv : Vyd. tsentr "Pro svita". [in Ukrainian].

3. Matviichuk, V. K. (2011). *Teoretychni ta prykladni problemy kryminalno-pravovoi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha*: monograph. Kyiv : Natsionalna akademiia upravlinnia. [in Ukrainian].

4. Turlova, Yu. A. (2018). *Protydiia ekolohichnoi zlochynnosti v Ukraini: krymi nolohichni ta kryminalno-pravovi zasady*. *Doktor's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Shamsutdinov, O. V. (2022). *Biolohichna bezpeka Ukrainy: lohiko-pravove dosli dzhennia*. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, special. issue, 2 (121)*, 66-75. URL : <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-66-75>. [in Ukrainian].

6. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku "Pro Stratehiiu biobezpeky ta biolohichnoho zakhystu"*: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17.12.2021 No. 668/2021. (2021). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine, 100, vol. 1, art. 6588*. [in Ukrainian].

7. Velychko, M. V., & Radchenko, V. H. (Eds.) (2016). *Biologichna bezpeka Ukrainy* : monograph. Kyiv : Nats. akad. SBU. [in Ukrainian].

8. Kravchuk, M. Yu. (2019). Pravove rehuliuвання bionebezpechnykh vydiv diialnosti, shcho pov'язani z infektsiinymy biologichnymy ryzkamy. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava - Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 4, vol. 1, 271-277. URL : <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.4-1.45>. [in Ukrainian].

9. Shamsutdinov, O. V. (2022). Kryminalno-pravova kharakterystyka zbroi masovoho znyschennia yak konstruktyvnoi ob'iektyvnoi oznaky skladu kryminalnogo pravo porushennia (statti 439, 440 KK Ukrainy). *Pravo i bezpeka - Law and Security*, 2 (85), 189-201. URL : <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.18>. [in Ukrainian].

10. Pavelko, Yu. R. (2019). Metodyka rozsliduvannia zlochyniv, pov'язanykh iz zarazhenniam virusom imunodefitsytu liudyny chy inshoiu nevylikovnoiu infektsiinoiu khvoroboiu abo venerychnoiu khvoroboiu. *Extended abstract of candidat's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].

11. Starko, O. L. (2022). Sub'iektyvni oznaky zarazhennia venerychnoiu khvoroboiu. *Elektronne naukove vydannia "Analitychno-porivnialne pravoznavstvo" - Electronic Scientific Publication "Analytical and Comparative Jurisprudence"*, 4, 317-320. URL : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.57>. [in Ukrainian].

12. Shopina, Yu. O. (2020). Kharakterystyka kryminalnoi vidpovidalnosti medychnoho abo farmatsevtichnoho pratsivnyka. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, Economy and Law*, 3, 270-274. URL : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.45>. [in Ukrainian].

13. Shamsutdinov, O. V. (2021). Osoblyvosti zmistu vyny v kryminalnykh pravo porushenniakh zi skladnoiu ob'iektyvnoiu storonoiu (statti 272-275, 326 KK Ukrainy). *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka - Bulletin of the Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*, 3 (95), 118-129. URL : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.95.118-129>. [in Ukrainian].

14. Salahor, I. M. (2021). Sub'iekt zlochyну, peredbachenoho st. 326 Kryminalnogo kodeksu Ukrainy. *Yurydychna Ukraina - Legal Ukraine*, 8, 31-43. URL : [https://doi.org/10.37749/2308-9636-2021-8\(224\)-3](https://doi.org/10.37749/2308-9636-2021-8(224)-3). [in Ukrainian].

15. Fedchun, N. O. (2017). Osoblyvosti kvalifikatsii ta pokarannia za zabrudnennia moria. *Pravo i suspilstvo - Law and Society*, 5, vol. 2, 230-234. [in Ukrainian].

16. Ishchenko, M. V. (2018). Stvorennia nebezpeky dlia zhyttia, zdorov'ia liudei chy dovkillia yak naslidok zabrudnennia abo psuvannia zemel. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 32, 102-105. [in Ukrainian].

17. Pro zaboronu reproduktyvnoho klonuvannia liudyny : Zakon Ukrainy vid 14.12. 2004 No. 2231-IV (2005). *Vidomosti Verkhovnoi Rady - Verkhovna Rada Information*, 5, art. 111. [in Ukrainian].

18. Dudorov, O. O., & Khavroniuk, M. I. (2014). *Kryminalne pravo : navch. posibnyk / Khavroniuk, M. I. (Ed.)*. Kyiv : Vaite. [in Ukrainian].

19. Diyalnist Robochoyi grupy z pytan rozvytku kryminalnogo prava. (N. d.) [Electronic resource] N. p. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/article/diyalnist-robochoyi-grupy-z-pytan-rozvytku-kryminalnogo-prava-i86>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 27.01.2023

Shamsutdinov O., Ph. D. in Law, Leading Researcher, Interagency Research Center on Problems of Combating Organized Crime at the National Security and Defense Council of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ENCROACHMENT ON BIOLOGICAL SAFETY OF UKRAINE: CRIMINAL LEGAL CHARACTERISTIC

The issue of the criminal legal protection of biological safety of Ukraine, which is new for the national criminal legal doctrine, is studied. Proposed the author's concept of combining criminal offences, that encroach on the biological safety of Ukraine, into a single system, in particular, it is offered to consider the social relations in the sphere of ensuring the biological safety of Ukraine as the generic object of such criminal offences. The meaning of the terms "biological safety" and "threats of biological origin (biothreats)" is defined. It is proposed to divide biothreats on the basis of their focus on direct and indirect ones. Outlined the types of human activity that are biologically dangerous and formulated a definition of criminal offences against biological safety.

The only criterion is generated: it is a threat of biological origin created by a wrongful act for the object of criminal legal protection. Based on this criterion, it is identified specific criminal offences in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, that can consider to be encroachments on the biological safety of Ukraine. According to the focus of biothreats, encroachments on the biological safety of Ukraine are grouped into criminal offences that pose direct (Articles 113, 130, 131, 133, 142, 247, 251, 325, 326, 439, 441 of the Criminal Code of Ukraine) and indirect biothreats (Articles 236, 237, 239, 241, 242, 243, 253, 261, 440, Part 2 of Article 268 of the Criminal Code of Ukraine). Depending on the nature of the offences, each group of criminal offences against biological safety is conditionally divided into three subgroups and provided their criminal legal characteristic. The article gives author's definitions of "infection" and "contamination". It has been defined that for the majority of the offences against the biological safety of Ukraine, a subject or a victim is a mandatory objective characteristic; from the objective side, most of them are characterized by an act that constitutes a violation of certain biosafety rules, and by a socially dangerous consequence in the form of causing damage to biota as a result of the negative impact of biological pathogenic agents or in the form of creating a danger of such a consequence. The dispositions of the vast majority of the considered criminal law norms are blanket.

Expressed a warning that of all the selected criminal offences, only some of them are absolute encroachments on the biological safety of Ukraine, and the rest of them combine a socially dangerous impact on a person or environment with the help of biological, physical, chemical and other factors. Made a conclusion that the Criminal Code of Ukraine does not fully ensure the criminal legal protection of social relations in the sphere of biological safety of Ukraine. Specific areas of criminalization of dangerous genetic manipulations that create biological threats are offered.

Keywords: biosafety, biothreat, biological pathogenic agent, biological weapons, violation of rules, blanket norm, infection, contamination, biota.